

8. Козлов А. Духовність як літературознавча категорія / *Анатолій Козлов*. – К. : Акцент, 205. – 272 с.
9. Козлов А. В. Азбука літературознавства / *Анатолій Васильович Козлов, Роман Анатолійович Козлов*. – Тернопіль, 1997. – 124 с.
10. Неждана Н. Про бажання, пошук і передчуття катастрофи / *Неда Неждана* // Сучасна українська драматургія : альманах / редкол. В. Фольварочний (голова) та ін. – К. : Укр. письменник, 2006. – Вип. 3. – С. 3–5.
11. Обертинська А. П. Основи теорії драми та сценарної майстерності : навчальний посібник / *А. П. Обертинська*. – К. : Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2002. – 132 с.
12. Чупіс Л. Страсті за юродивим / *Лідія Чупіс* // Танці гончарного кола : п'єси. – К. : НЦТМ ім. Л. Курбаса, 2007. – С. 11–56.

Аннотация

Татьяна Вирченко. Философский тип художественного конфликта в современной украинской драматургии

В статье затронута проблема типологизации художественного конфликта в современном литературоведении. Тематику выделено как содержательно-формальный критерий типологии. На материале произведений современной украинской драматургии охарактеризован философский тип художественного конфликта.

Ключевые слова: художественный конфликт, философский тип конфликта, современная украинская драматургия.

Summary

Tetiana Virchenko. Philosophical type of artistic conflict in modern Ukrainian drama

The article touches the problem of typology of artistic conflict in modern literature. Topics specifically mentioned as a content-formal criteria typology. At the material of works of modern Ukrainian drama is characterized philosophical kind of artistic conflict.

Keywords: art conflict, philosophical type of conflict, the current Ukrainian drama.

УДК 821.161.2 – 93.09

Віталіна КИЗИЛОВА

кандидат філологічних наук, доцент, докторант,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА: ХУДОЖНЯ СПЕЦИФІКА, ТЕНДЕНЦІЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У статті простежується еволюція розуміння специфіки художньої літератури для дітей та юнацтва як мистецького явища. Аналізуються й узагальнюються тенденції розуміння її природи. Наголошується на пріоритетності критерію художності, який визначається як гармонія змісту й форми існування твору, що сприймається відчуттями.

Ключові слова: література для дітей, художній твір, зміст, форма, художність, педагогіка, психологія.

Динамічна й структурно зумовлена в своєму розвитку, література

як художній феномен за своєю комунікативною сутністю спрямована на певного читача. У випадку з літературою для дітей ідеться про таку читацьку аудиторію, яка, з одного боку, вимагає специфічного підходу до створення художньої продукції (даються взнаки вікові особливості реципієнта, його емоційна природа, своєрідне світобачення й світосприйняття), з іншого ж – потребує високої *художньої* якості як явище насамперед мистецького ґатунку. Як на перетині цих підходів до визначення специфіки художньої творчості для дітей та юнацтва як самостійного культурного феномену знайти оптимальний варіант – завдання, що час від часу потрапляє у поле зору науковців. Спроба його розв’язання з урахуванням давніших і новітніх поглядів на проблему буде здійснена в цій розвідці.

На певному етапі розвитку кожної зі світових літературних систем питання про створення літератури для дітей ставало підґрунтям розгорнутих дискусій та жорстких полемік. Погляд на неї як на дещо другорядне щодо „літератури для дорослих” так само, як прагнення перетворити її на засіб ідеологічного впливу, – межові прояви цього процесу. Розвиток літератури для дітей майже до середини ХІХ століття в основному носив утилітарно-прагматичний характер, через те що ґрунтувався на панівному уявленні про дитячу книгу як про безпосереднє втілення певних педагогічних ідей. Звідси домінування в цій галузі моралізаторства та дидактизму. Янсенізм у Франції, пієтизм у Німеччині, пуританство в Англії бачили в літературі для дітей не художнє, а насамперед педагогічне явище, що слугувало соціальному та релігійному вихованню майбутнього покоління.

Педагогічний компонент був важливою складовою й української культурної діяльності в ХVІІ-ХVІІІ століттях; він виражав дух епохи з пафосом просвітництва, повчання, культу нових знань, посиленням раціональних, інтелектуальних, утилітарних моментів. Відтак і література цього періоду здебільшого була дидактична, спиралася на традицію християнського виховання, яка на той час мала багатовікову історію. Твори для дітей були покликані розширити світогляд дитини, дати їй освіту.

Результатом усвідомленого прагнення суспільства впливати на дитину не лише через інтелект, а й через емоційну сферу, усвідомлення ваги якої постійно збільшувалося, стала з’ява книг для дітей у ХІХ ст. Спочатку вони не виокремлювалися в особливий вид, а з’являлися в потоці книг „писаних для народу” (В. Костюченко). Наприкінці століття в журналах „Зоря”, „Киевская старина”, „Літературно-науковий вісник”, „Земский сборник Черниговской губернии” тощо з’являються перші наукові студії (оглядові статті, рецензії, есе), що тією чи іншою мірою

зачіпають проблеми літератури для дітей.

Спроби розглядати цю літературу як специфічний вид художньої творчості, покликанням якої є збудження національного самопізнання, належать Олені Пчілці, Б.Грінченку. Вбачаючи в художній літературі один із найдійовіших виховних засобів, Олена Пчілка вважала за необхідне добирати для дитячого читання такі твори, що всебічно розвивали б, збагачували й виховували дітей. При цьому акцент був зроблений саме на *національному вихованні*. „Вона збагнула, що для національного виховання майбутніх поколінь треба працю виховання починати з колиски. Будучи послідовною у своїх поглядах, вірячи в те, що боротьбою ми досягнемо того, що Україна встане зі сну, вона не обмежувалась вихованням тільки своїх дітей у національному дусі [...]». Вона бачила, що діти українських родин денаціоналізуються і, щоб запобігти цьому, засновує у Києві в 1908 році український дитячий журнал «Молода Україна» [1, 229].

Суголосними виявилися погляди Б.Грінченка, який вимагав від творів для дітей артистизму, відсутності моралізаторства. Він наголошував на важливості видання дитячих журналів, які своєю метою мають систематичний вплив на дитячу душу задля виховання дитини, мають „заложити в її душі підвалини для доброго морального світогляду” [2, 254].

Великого значення змісту книги для дітей надавала український педагог і відомий громадський діяч кінця XIX – початку XX століття Софія Русова. Вона акцентувала увагу на тому, що твори для дітей треба обирати ретельно й дуже обережно з урахуванням віку, місцевості, у якій вони мешкають і навчаються, з урахуванням того, як ці твори будуть впливати на душу, почуття та розум дитини. Софії Русовій належать спроби класифікації літератури для дітей відповідно до різних вікових категорій (маленьких читачів, дітей старшого віку). При цьому вона звертала увагу на важливість естетичної насолоди у процесі читання: „Нелегке це діло – вибрати як раз таке оповідання, щоб і дітей захопило, й викликало у них той, суто моральний, гуманний настрій, який більш усього складається під впливом художнього слова. Що молодша віком аудиторія, то трудніше вибір зробити [...] Але кожне оповідання мусить бути перш усього *художнє* (підкреслення наше – В.К.), давати дітям своєю красою, своїм змістом радість, радістю викликати думку, чарувати серце й розум” [3, 211].

Дослідниця, таким чином, наголошувала на таких функціях літератури для дітей, як *естетична* (формування естетичного смаку, почуття прекрасного) і *гедоністична* (функція насолоди, задоволення), без урахування якої дитина з часом втратить інтерес до читання.

Специфікою ж лектури для дітей є художність літературного твору і його виховна спрямованість.

На пізнавальному й естетичному потенціалі творів для дітей наголошував І.Франко. На думку письменника, для дитячого читання необхідно «вибирати твори, які образують розум, ублагороднюють почуття, будять рівночасно розум і дух і становлять таким чином здоровий корм душі» [4, 263]. У передмовах до поем „Лис Микита”, „Пригоди Дон-Кіхота”, у „Байці про байку”, „Передньому слові” до брошури Х.Зальцмана „Книжка приказок про те, як не належить поводитися з дітьми” тощо письменник наголошує на тому, що література, слово письменника – фундамент формування духовності.

Таким чином, у ХІХ – на початку ХХ століття в літературі для дітей вбачали, з одного боку, „підручник життя”, один зі способів „пізнання дійсності”, з іншого – підґрунтя для духовного й естетичного збагачення.

Дещо змістилися акценти в час формування *нової радянської літератури для дітей*, що була започаткована в Україні в період перебудови суспільних відносин, вироблення нових морально-етичних цінностей, критичного переосмислення набутків старої школи, науки, літератури й естетики. Найактуальнішою проблемою доби стало виховання нової людини: інтернаціоналіста, комуніста. Агітаційною риторикою рясніли матеріали періодичних видань; твори художньої літератури мали закликати дітей боротися за комунізм з малих років. Директор видавництва дитячої літератури „Веселка” В.А. Костюченко свого часу зазначав: „Одним з найбільш ефективних засобів виховання комуністичної свідомості, передового світогляду нашого сучасника партія вважає літературу. Формування ж характеру людини починається з перших її кроків. І це, відповідно, визначає роль і місце літератури для дітей у виховному процесі” [5, 73].

У період існування „радянської літератури для дітей” основний аспект досліджень художньої творчості для молодшого читача, з’ясування її специфіки зводився до ідейно-естетичного аналізу доробку письменників у межах концепції соціальної перебудови суспільства, що часто призводило до тенденційної оцінки практично всього творчого спадку. Основний недолік такого підходу до літератури для дітей полягав у тому, що в книзі, призначеній для підростаючого покоління, бачився лише інструмент ідеологічного або морального впливу.

На підтвердження цього наведемо лише одну промовисту цитату із найавторитетнішого академічного підручника з дитячої літератури радянського періоду: „...Дитяча література [...] є органічною частиною всієї художньої літератури і всіма своїми засобами здійснює спільну

всій літературі мету – виховує молоде покоління [...]. Отже, дитяча література – невіддільна від загального літературного процесу; вона формується на ґрунті загальної художньої літератури, тобто літератури для дорослих, на основі законів педагогіки й психології і здійснює єдність принципів мистецтва і педагогіки” [6, 18].

Дидактичний підхід, таким чином, був традиційним у визначенні функцій і ролі літератури для дітей, а, отже, і її специфіки в попередні десятиліття. Якщо „доросла” література вивчалась у її відношенні до філософії, історії ідей та естетики, дитяча література, як правило, належала до виховання. Соціокультурний клімат радянського періоду часто ставав підґрунтям для перетворення дидактичного підходу на *диктат*. Державні інституції суворо регламентували буття літератури для дітей, а критичний дискурс був провідником дидактичних імперативів.

У сучасній метамові, що описує літературу для дітей, можна окреслити кілька тенденційних підходів щодо розуміння її специфіки. В історико-педагогічних дослідженнях вона розглядається як *засіб формування особистості дитини* (В.Болотіна, К.Бабенко, Л.Башманівська, І.Вавілова тощо).

Педагогічний підхід до літератури для дітей розглядає її в основному як допоміжний засіб у навчанні та вихованні дітей. Його не заперечують і сучасні літературознавці. Наприклад, С. Іванюк стверджує, що „саме педагогічною спрямованістю, дидактизмом цей різновид художньої літератури відрізняється від інших” [7, 176]. Подібні думки можна знайти й у роботах М.Славової, У.Гнідець тощо.

Цілком очевидно, що література для дітей та юнацтва часто стає допоміжним засобом у процесі соціалізації та вихованні дитини й підлітка. Дитинство є важливим періодом становлення людини, а література відіграє в цьому процесі важливу педагогічну роль. Дорослий, пишучи твори для дітей, передає їм досвід особистого уявлення про світ, все, що їх оточує. Таким чином, письменники, підсвідомо обираючи функції вчителя, вихователя, часто стають посередниками в процесі соціалізації дитини.

Психологічний підхід до розуміння специфіки літератури для дітей передбачає, з одного боку, врахування вікових особливостей адресата, з іншого ж – уміння письменника адаптуватися до дитячої аудиторії і знаходити з нею спільну мову.

В. Сухомлинський, звертаючись до письменників, зазначав: „Пишіть такі твори, щоб рядки в них були гарячі, мов розпечене залізо, щоб слово ваше торкалось найпотаємніших куточків юного серця (...). Ми з вами – наставники молодого покоління, мусимо бути мудрими

вчителями дитинства, отрочтва, юності. Пам'ятаймо, що дитина шукає світ, дивуючись і зачудовуючись, підліток пізнає світ – захоплюючись і обурюючись, юнак пізнає світ – утверджуючись і одухотворяючись...” [8, 55-56]. Педагог, отже, звертає увагу на важливість урахування вікового критерію у створенні літератури для дітей, вміння письменника бути цікавим тій чи іншій категорії читачів.

На своєрідності концепції адресата наголошує й С. Іванюк, зазначаючи: „Власне, вже оце уточнення – „для дітей ” – не що інше як соціальна адреса. Можна без перебільшення сказати, що саме концепцією адресата і визначається специфіка літератури для юних читачів [...] Не існує специфічно дитячих тем. Є специфіка викладу для дітей, тобто специфіка, зумовлена адресатом, до якого звертається автор. Адресатом, риси якого письменник – свідомо чи несвідомо, тими чи іншими засобами – окреслює в тексті” [9,85].

Опоненти вбачають за головний критерій творчості для молодшого читача особливу природу художнього мислення письменника – автора твору для дітей. Так, В. Бавіна зазначає: „Коли ми відстоюємо право дитячої літератури на самостійне й рівноправне існування серед інших видів художньої літератури, ми ведемо мову не про призначення, а про природу художньої обдарованості її творців. Саме це відрізняє її від інших видів літератури й саме це робить її особливою, відмінною від інших книг в очах дитини” [10, 21]. Тут доречним вбачається згадати й міркування А.Ліндгрена щодо природи творчості для дітей: „Чому я пишу для дітей? Незважаючи на свій вік, я відчуваю, в моїх грудях б'ється серце семирічної дитини” [11, 9]. В унісон всесвітньо відомій письменниці розмірковує К.Чуковський, стверджуючи, що дитина створює свій світ, свою логіку, свою астрономію, а хто бажає говорити з дітьми, повинен потрапити туди й там оселитися [12, 244].

Цілком ймовірно, що в даному випадку йдеться про синтез пам'яті дитинства й здатності не перебуваючи в ньому (за М.Бахтінім позазнаходжуваність), відчувати, розуміти унікальний внутрішній світ кожної дитини як особливий всесвіт із його потребами зрозумілості й міцності буття, з його свіжістю сприйняття й неподільністю двох світів – світу спостережень і світу уяви. Віковий критерій у літературі для дітей моделює особливий тип естетичної комунікації між письменником (доросла людина) й реципієнтом (дитина), коли дорослий актуалізує дитяче в собі і прагне творчої реалізації через дитячий код, а дитина стає «співавтором» із вирішальним голосом при виборі репертуару і стратегій тексту.

Науковці наголошують, отже, на специфічних особливостях

художньої творчості, зумовлених, з одного боку – дитиною та її природою, з іншого – особливим хистом творця. Таким чином, *дитинство* є той важливий концепт, що ідентифікує письменника в царині літератури для дітей. Ним визначається повнота внутрішньої злитості суб'єкта й об'єкта, співвіднесеність автора й того, що ним зображується, незалежно від того дитячий це чи дорослий світ, світ тварин чи речей. Але, окрім корелятивної пари автор-герой, не менш важливу роль у літературі для дітей відіграє адресат-читач, що наділений принципово особливою інтенсивністю сприйняття.

Дискусія про специфіку й функції літератури для дітей триває й донині. Поліфункціональність закладена в самій природі слова, проте різні культурно-історичні епохи з багатьох функцій висувають на перше місце то одні, то інші. Різні погляди висловлюють сьогодні працівники видавництв, письменники, критики, літературознавці, педагоги.

Цілком зрозуміло, що дослідження специфіки цього мистецького феномену, так само, як і факт його існування і приналежності чи то «великій» літературі, чи літературі масовій, в кожную історичну епоху зазнавав певних трансформацій. Аналіз і узагальнення наявних тенденцій розуміння природи цього явища дає підстави виділити дві школи, які розробляли питання специфіки цього художнього явища: *педагогічну* і *психологічну*. Різних поглядів дотримувалися окремі літературознавці, педагоги, письменники. Спростовувати чи обґрунтовувати наведені вище міркування не є метою цього дослідження. Доцільнішим вбачається вибудувати ціннісну ієрархію щодо *пріоритетності* специфічних якостей літератури для дітей.

Оскільки словосполучення „література для дітей” уже за своїм опорним словом передбачає референцію до уявлень про літературу як *мистецький (художній)* феномен, необхідно відзначити, що вона, безперечно, має свою специфіку, але й підкоряється законам, що поширюються на словесність загалом. Тому *найголовніший* критерій характеристики творів для дітей та юнацтва – **художність**.

Є. Гуцало ще в 1988 році на пленумі правління Спілки письменників України, присвяченому літературі для дітей, полемізуючи навколо проблеми специфіки літератури для дітей небезпідставно стверджував, що для письменників не існувало дилеми: чи писали вони для дорослих чи для дітей. „Писали вони для людей, для народу, а діти – лише невід’ємна частка народу, його найкращий і найнатхненніший світ... Чи писали вони, дотримуючись так званої специфіки дитячої літератури, як дехто з нас цю специфіку намагається потрактувати на практиці і в теорії? Глибоко переконаний, що ні [...], вони писали так, як підказували їм їхні таланти, совість, пошанування життєвої правди, себто

всіх незрадливих засад мистецької гармонії! Від цього виграла дитяча література...виграла вся наша література” [13,5].

Сутність критерію художності можна визначити як глибокий і оригінальний художній зміст, втілений у максимально яскравій і відповідній йому художній формі; гармонія змісту й форми існування твору, що сприймається відчуттями. Складовими художності, з одного боку, виступають глибина й оригінальність змісту (на цьому безспідставно наполягають прихильники герменевтичної школи), з іншого ж – майстерність формального втілення. Мистецтво має власні закони, проте не має загальноприйнятих рецептів їх дотримання. Справжню художність не можна відтворити, тому в неї немає ніяких постійних ознак, які можна описати. Бути художнім твором – означає бути або смішним, або сумним, або натхненним. Як будь-яка, навіть найяскравіша, індивідуальність належить до певного типу, так і твір мистецтва характеризується здатністю втілення в ньому законів художності.

В. Костюченко безспідставно стверджує: „Для одних читачів (слухачів) важливою особливістю (специфікою) літературного твору є повчання, мораль. Дидактизм потрібний для засвоєння дитиною правил поведінки. Учні четвертих-п’ятих класів уже хочуть читати «товсті» книжки, подавай їм пригоди, фантастику. Саме оці активні читачі переступають через «специфіку». Тому так багато книжок для дітей прийшло з «дорослої» літератури, адже *по-справжньому талановиті* (підкреслення – В.К.) книжки цікаві дітям і дорослим” [14, 5].

Отже, **література для дітей** – це світ художніх творів про те, що таке і хто така дитина, що таке її мікрокосм і макрокосм, тобто все, що її оточує. Вона є органічною складовою загальної літератури зі всіма притаманними їй властивостями, при цьому орієнтованою на інтереси читача-дитини. Література для дітей має *художню* специфіку, адекватну дитячій психології. Специфічною ж є письменницька майстерність художньо-образного втілення у творі духовних цінностей виключно естетичними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тищенко-Сірий Ю. З історії української дитячої книжки. Видання видавництва „Лан” і „Український учитель” у Києві / Ю. Тищенко-Сірий // Ми і наші діти. Література. Мистецтво. Виховання. – Торонто – Нью-Йорк : ОПДЛ ім. Л.Глібова, 1965. – С. 221 – 244.
2. Грінченко Б. Періодичні видання для дітей / Б.Грінченко // Ми і наші діти. Література. Мистецтво. Виховання. – Торонто – Нью-Йорк : ОПДЛ ім. Л.Глібова, 1965. – С. 245 – 263.
3. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С.Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.

4. *Франко І. Жінчина-мати / І.Франко // Рідне слово. Українська дитяча література. Хрестоматія. У 2 кн. / Варавкіна З., Мовчун А., Черній М. – К. : Либідь, 1999. – Т.1. – С. 262–264.*
5. *Костюченко В.А. Література, спрямована в майбутнє / В.А. Костюченко // Література. Діти. Час. – К. : Веселка, 1979. – С. 73–80.*
6. *Дитяча література / [Білецький Д., Гурвич Ф., Проценко І.та ін.] – К.: Радянська школа, 1967. – 368 с.*
7. *Іванюк С.Випробування дитинством / С.Іванюк // Сучасність. – 1992. – № 3. – С. 173–177.*
8. *Цит. за:Література. Діти. Час. – К. : Веселка, 1969. – С.55–56.*
9. *Іванюк С. З погляду адресата / С.Іванюк // Література. Діти. Час. – К. : Веселка, 1986. – С. 84–90.*
10. *Бавина В.А все-таки она вертится... / В. Бавина // Детская литература. – 1972. – № 8. – С. 20–23.*
11. *Славова М.Волшебное зеркало детства. Статьи о детской литературе / М. Славова. – К. : ІПЦ Київський університет, 2002. – 92 с.*
12. *Цит. за:Арзамасцева И.Н. Детская литература [уч.для высш. и сред. пед. учеб. заведений] / И.Н. Арзамасцева, С.А. Николаева. – М. : Высшая школа, 2000. – 472 с.*
13. *Цит.за: Література. Діти. Час. – К. : Веселка, 1988. – с.3–30.*
14. *Костюченко В. Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХ століття / В.Костюченко. – К. : «К.І.С.», 2009. – 344 с.*

Аннотация

Виталина Кизилова. Литература для детей и юношества: художественная специфика и тенденции интерпретации.

В статье прослеживается эволюция понимания специфики литературы для детей и юношества как явления искусства. Анализируются и обобщаются существующие сегодня тенденции, касающиеся толкования ее природы. Делается акцент на приоритетности критерия художественности, который определяется как гармония содержания и формы существования произведения.

Ключевые слова: литература для детей, художественное произведение, специфика, содержание, форма, художественность, педагогика, психология.

Summary

Vitalina Kyzylova. Literature for children and youth: art specificity and interpreting trends.

The evolution of understanding the specificity of childhood and youth literature as a masterwork is being traced in the article. The current tendencies of it's nature are put under the analysis and generalization. The criteria of the highest artistic priority are defined here as a specific harmony of a handiworks' plot and form co-existence, perceived by certain emotions.

Key words: childhood reading, handiwork, specificity, plot, form, artistic aspect, pedagogics, psychology.